№ 8. Մարտի 1. — 1873 — Մարտի 1. № 8.

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻ ԳԻՆԸ՝

Տարեկան գինն է 5 ռուբլի (փոստի ծախսով)։ Օտարաքաղաքացի բաժանորդները պիտի դիմեն այս հասցէով. Въ Тифлисъ. Въ Редакцію Армянской Газеты „Мшакъ".

Թիֆլիսում կարելի է ստորագրուել խմբագրատան մէջ (Արծրունու տան) և պ. Ծատուրեանցի խանութում։

ՄՇԱԿ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆ՝

Մանուր յայտարարութիւն տպել տալը պիտի վճարէ 10 հասարակ տողի համար 1 կոպէկ արծաթ։ Յայտարարութիւններ տպւում են հայերէն, ռուսերէն, վրացերէն, ֆրանսիարէն, գերմաներէն և թուրքերէն։

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յանուցումն. — Ելի ջրանցք. — Ներքին տեսութիւն. Մեր գիւղացու վիճակը. Նամակ Օդէսայից. Ներքին լուրեր. — Արտաքին տեսութիւն. Իսպանիա. Նամակ Վիեննայից. Արտաքին լուրեր. — Խառն լուրեր. — Առեւտրական. — Յայտարարութիւններ. — Ֆելիէտօն.

Պարտաւորութիւն ենք համարում յայտնել, որ այս տարուայ „Մշակի" 4-որդ համարը սպառուեցաւ։

ԵԼԻ ՋՐԱՆՑՔԸ *)

Քաղաքական տնտեսութիւնը ճանաչում է երկու տեսակ ձեռնարկութիւններ՝ մի քանիսի իրագործումը աւելի յարմար է յանձնել մի վարչութեան (տէրութեան, քաղաքին, համայնքին), միւսները աւելի ձեռնտու է յանձնել մասնաւոր անձին, կամ ընկերութեան (կապիտալիստին կամ ընկերակցութեանը)։ Ըստ հասարակ այն հասարակական ձեռնարկութիւնները, որք ներկայացնում են ընդհանրութեան համար առաջին հարկաւորութեան պիտոյք, գիտութիւնը յարմար է համարում որ յանձնվին մի վարչութեան, որովհետև առաջին հարկաւորութեան պիտոյք բացնող մի հիմնարկութիւն ներկայացնում է ընդհանուր օգուտ և նրանից պէտք չէ և կարելի չէ սպասել նիւթական շահը։ Իսկ երբ մի մասնաւոր անձին կամ ընկերութեան յանձնվում է մի որ և է ձեռնարկութիւն,— հասկանալի է որ նրանք աշխատում են ձեռնարկութիւնից որքան կարելի է աւելի շահ ստանալ...։

Միթէ, օրինակ, փօստի հիմնարկութիւնը մի մասնաւոր ընկերութեան չէր կարելի յանձնել։ Բայց ընկերութիւնը մի յայտնի դրամագլուխ ծախսելուց յետոյ. կը ցանկանայ վարձատրել իրան արած ծախսերի համար, յետ դարձնել տոկոսով ծախսած գումարը։ Իսկ ամեն կրթված հասարակութեան համար, փօստը առաջին պահանջներից մինն է, հեշտացնելով մեծ հեռաւորութեան վրա քաղաքացիների միմեանց մէջ յարաբերութիւնները։ Այդպիսի հիմնարկութենից պահանջելով միայն օգուտը, անարդար կը լինէր եթէ նրան մի ընկերութեան յանձնէինք, որ երբէք բաւականանալու չէ իր արած ծախսերը ծածկելով, այլ կաշխատէր և շահ ստանալ։

Մի ուրիշ ձեռնարկութիւն կայ՝ այն է մի քաղաքի բնակիչներին ջուր բաժանելը։ Եւրոպայի բոլոր նշանաւոր քաղաքները վայելում են, ջրանցքի միջոցով, ջրի կանոնաւոր բաժանման բոլոր յարմարութիւնները։ Բայց այդ ձեռնարկութեան գլուխ բերելու ձևը տարբեր է զանազան երկիրներում և քաղաքներում։

Որովհետև այս րօպէիս խօսք կայ Թիֆլիսի ջրանցքի վրա, հետաքրքիր է քննել եւրոպական գլխաւոր քաղաքներում եղած այդ տեսակ ձեռնարկութիւնների սիստեմաները։

Ջուրը, ինչպէս յայտնի է, մարդի առաջին պիտոյքներից մինն է՝ նրա գործադրութիւնը ծագում է մարդի անթիւ պահանջներից և շատ բազմակողմանի է։ Նա անհրաժեշտ է՝ տնային տնտեսութեան, առողջապահութեան, տնային և հրապարակական մաքրութեան և կրակի դէմ ապահովութեան համար։

Այժմ հարցնում ենք՝ ո՞ւմ պիտի յանձնվի մի բազմամարդ քաղաքի մէջ ջուր բերելը և բնակիչներին բաժանելը,— մասնաւոր մի ընկերութեան, կամ վարչութեանը։

Այդ երկու սիստեմները այժմեան ժամանակին գործ դրվելով, երկուսն էլ իրանց կուսակիցներ ունեն, ուստի նրանցից իւրաքանչիւրն էլ ներկայացնում է թէ արժանաւոր, թէ վնասակար կողմերը։

Քննենք այդ սիստեմների թէ լաւ թէ վատ կողմերը։

Երբ մի քաղաքային վարչութիւն իր վրա է առնում բնակիչներին ջրի մատակարարելը,— ջուրը միշտ աւելի մեծ քանակութեամբ, աւելի առատ է բաժանվում բնակիչների մէջ։ Քաղաքային վարչութիւնը (մունիցիպալիտէտ) ձեռնարկութենից ստանալու շահերի յետևից չէ ընկնում, այլ գլուխ է բերում ջրանցքը աչքի առաջն ունելով մարդասիրական և հասարակական օգուտը։ Բացի սրանից, վերցնելով քաղաքացիներից այնքան, որ գլխաւոր ծախսը ծածկվի, քաղաքային վարչութիւնը առատութեամբ տալով ջուրը բնակիչների ոչ թէ միայն տնային պիտոյքների համար, այլ աւելորդ վարձատրութիւն չէ պահանջում փողոցներ և կօանկներ (անմաքրութեան խողովակներ) խտակելու համար։ Ընդհակառակն մասնաւոր ընկերութիւնը յանձն առնելով ջուր բաժանելու, չէ կարող բաւականանալ գլխաւոր ծախսը ծածկելով, չէ կարող քաղաքային վարչութեան պէս վճռավել,— բայց կամենալով արած ծախսերին համեմատ վարձատրվել, անպատճառ կաշխատէ շահվել։

Փարիզ և Լօնդօն քաղաքները, ասում է ֆրանսիացի ճարտարապետ Ժ. Դիւպիւի (J. Dupuit), ներկայացնում են այդ երկու սիստեմների ծայրերը։ Փարիզում ջրի մասին քաղաքն է հոգում, Լօնդօնում մասնաւոր ընկերութիւնը։ Փարիզում 75 ֆրանկ (20 ռուբլի) տարեկան բաժանորդութեան գին վճարողը, բացի իրան հարկաւոր ջրի բաժինը վայելելուց, գտնում է անվարձ ջուր հրապարակական ջրբուղխներում, 1) նրա փողոցները և կլօակները անվարձ են մաքրվում։ Լօնդօնում, ընդհակառակն, նա միայն որ վճարում է, վայելում է ջուրը,— և հասկանալի է, որ մասնաւոր ընկերութիւնը չի կամենայ ոչ անվարձ ջրբուղխներ շինել 2), ոչ էլ անմաքրութեան խողովակներ խտակել։ 3)

Սակայն արդարութիւն է պահանջում խոստովանել, որ Լօնդօնում ջրին բաժանորդ չը գրված տուն գտնելու չէք։

„Եթէ քաղաքային վարչութիւնը, ասում է պ. Դիւպիւի, ծախսում է դիցուք տարեկան 200 հազար ֆրանկ ջրանցքի վրա, իսկ յետ է դարձնում իրան միայն 100 հազար ֆրանկ,— այն ժամանակ նա ստիպված է լինում լրացնել պակասորդ գումարը ուրիշ աղբիւրներից՝ բարձրացնելով ստիլքների և խմիչքների հարկը. ինչ օգուտ որ բնակիչը աւելի աժան կը վճարէ ջրին, բայց նրա տեղ աւելի թանգ կը գնէ գինին, միսը և այլն"... 4)

---

*) Ուշադրութիւն ենք դարձնում այս համարի Ներքին տեսութեան մէջ տպած Օդէսայի նամակի վրա.

1) Ֆօնտան,— որոց թիւը 25-ից աւելի է Փարիզում.

2) Լօնդօնում երկուսը կան.

3) Իսկ եթէ Լօնդօնում խողովակները լաւ են մաքրվում, այդ այն պատճառով է, որ անմաքրութիւններ հաւաքելուց և ծախելուց մեծ շահ է ստացվում.

4) „Dictionnaire de l' Economie politique"— Coquelin et Guillaumin, 1864.

ՖԵԼԻԵՏՕՆ

Մեր յառաջադիմութիւնը կաղըել է խաղում.— Բնութիւնն էլ՝ դրա օրինակին է հետևում.— Ես երկաթուղու փառքը չեմ նսեմացնում.— Համլէտի դերի կատարումը երկաթուղու վերա.— Ինչ ենք մտածում.— Հալարարն էլ որ գաղով լուսաւորենք, ու ջրանցքներ շինենք, լաւ կը լինի թէ չէ.— Ինչ է ասում էդ մասին Հումբոլդը. Ինչ եմ ասում ես. և ինչ ընթացք տուին էդ գործին մեր princes de la bourse հերոսները.— Մեր հասարակութեան non possumus-ը.— Վրաց գրականութիւնը.— Ցեղական ռուս պարբերական թերթերի ձախութիւնը.— Ինչով են պարապում Պօլսու մեր Էֆէնդիքը.— Ինչ ժամանակ պէտք է կարդացած Ալեքսանդր Դիւման.— Ինչ խորհուրդ եմ տալի ես պարոնայք Էֆէնդիներին....

Չը գիտեմ, ուրիշից լսել, թէ իմ գլխից եմ հընարում, որ,— մեր հասարակութեան յառաջադիմութիւնը՝ իր համար մի որոշուած սահման ունի, որին հասնելու պէս՝ այլ ես առաջ գնալը՝ անկարելի է.

Հասարակութիւնը ալիքների նման՝ առաջ կը վազի, կը ստեղծի նոր մտքեր, նոր գիտեր, կը յայտնի հանճարեղ գաղափարներ, կը բացադրի իր պահանջողութիւնների դժուարին հարցերը, կիրագործի շատ բաներ, կը վերացնի շատ արգելքներ, որ հասնի, իր յառաջադիմութեան որոշուած կէտին, սահմանին, որպէս զի, հասնելուց յետոյ, խելոյն, ժայռերի վերա փշրուող ալիքների նման՝ սկսի,— մի և նոյն արագութեամբ յետ մղվել, յետ դիմել, և իր սկզբնական անկրթութեան դիրքը բռնել, որ նորից սկսի առաջ գնալ— նորից յետ դառնալու. էլի առաջ գնալու,— էլի մի և նոյնը կրկնելու...։ Մի խօսքով՝ փաստաբանի մեռոզի պէս՝— երբ կամենայ կը սևանայ, երբ կամենայ կը սպիտակի. կամ գիժ կովի պէս՝ առաջ կաթ կտայ— որ յետոյ թափի. էլի կաթ տալու. էլի թափելու համար, կամ աւելի պարզն ասենք, կոխի— կ ա ղ ր ի լ խ ա ղ ա լ....

♂

Առաջին կաղրիլ խաղացողը՝ մեր ամենից մայր բնութիւնն է. որ առաջ պայծառ, յետոյ ամպոտ, յետոյ ջերմ, յետոյ խոնաւ, էլի ջերմ, էլի քամոտ և անձրևային օրերը կրկնեց. Մի բանի մէջ միայն բնութիւնը անփոփոխ մնաց, որ ձմեռը անցաւ, իսկ մենք համարեա թէ՝ օրինաւոր ձուն աւած բանը աչքով չը տեսանք. Չը լինի թէ՝ բնութեանը՝ մեր հայր բաղտի չար ոգին խմաց է արել. որ մեր աչքերը սպիտակ լոյսի սովոր չեն, այդ պատճառաւ էլ, բնութիւնը կասկածել է, թէ մի գուցէ, ձան վերա նայելով՝ բոլորովին չլանալինք....

Եթէ բնութեան նպատակը էդ չէր, ուրեմն իմ կարծիքով, նրա համար մենք ձուն տարի չունեցանք, որ մեր երկաթուղին, դրա պատճառաւ, (այսինքն,— ձան մահանով....) իր գնացքը օրերով չը դադարեցնի ասելով՝ թէ՝— ճանապարհները պէտք է խտակած.... Բայց ի սէր Աստուծոյ, չը կարծէք թէ՝ սրանով ես կամենում եմ մեր երկաթուղու փառքը նսեմացնել. ընդհակառակը. ես ի բոլոր սրտէ ցանկանում եմ, որ ոչ թէ միայն ճանապարհները, այլ երկաթուղու ամբողջ պաշտօնատեղերն էլ որ խտակեն, վատ չի լինի.... Բայց կացէք, a propos (ի դէպ) էդ մասին. ես ձեզ մի բան պատմեմ.

♂

Սրանից մին քանի շաբաթ առաջ էդ մի և նոյն բնութիւնը, որը մեր աչքերի վերա այդքան խընամք է տանում, չը կամենալով նրանց սպիտակ երեւոյթների արժանացնել, բարեհաճեց վրճռել, որ,— Սուրամից փոքր ինչ այս կողմը, փոքր ինչ էլ այն կողմը, ճանապարհները յորդ ձնով ծածկի. Թիֆլիզից Փօթի ուղևորուող երկաթուղին էդ բանը մասին փաթթաթան չինեց, մի քանի օր գնացքը դադարեցրեց, ու «աղօթած էչ կորվեց» ինչպէս որ ասում է ժողովրդական առածը.... Էչ կորվելու վերա ես չեմ զարմանում, բայց արի տես որ աղօթքի զօրութեանը գլխաւոր մեքենապետը (մաշինիստը) որը անգլիացի է չը կամեցաւ ենթարկվել. Նա հաւատարիմ մնալով իր ազգի յատկանիշ բնաւորութեանը, չը կարողացաւ պարապութիւնը սիրել. այդ պատճառաւ էլ՝ նրանցանից, որ էդ օրը, մի վճռական կրկնութիւն (ռէպէտիցիա) անեն. որ կարողանան փորձել մի նոր մաշինիստի ընդունակութիւնը էդ խորհրդաւոր պաշտօնի մէջ, որից պէտք է պարզապէս երեւար, թէ էդ տեղացի անփորձ անձը, կարո՞ղ է արդեօք գլխաւոր բէժիսօրի (անգլիացի մեքենապետի) օգնական «լինել թէ չը լինել». Համլէտի դրութիւնը ինձ ծիծաղելի թուաց. երբ նոր դէբիւտանտը, իր նշանաւոր դերի դերաղանց անգլխութեամբը՝ շատ շուտով վճռեց էդ հարցը. Երբ անգլիացի բէժիսօրը մօտ գնաց մեքենայի մի անյարմարութիւնը տեսնել, խելոյն, նոր դէպիւտանտի զովանի անզգուշութեամբ՝ մեքենան անցաւ բէժիսօրի վերայով....

Մէկ րօպէի մէջ,— անգլիացին միջահեղք եղաւ, երկու օրուայ ընթացքում— Սուրամի ձնով ծածկած ճանապարհները խտակվեցան, բայց երեք շաբաթ աւելի է, որ— հանգուցեալ մեքենապետի անփորձ օգնականը՝ իր տեղը աւելի փորձուածի համար չխտակեց...

♂

Հարկաւոր էլ չի որ խտակվի. քանի որ մեզանում, կեանքը առաջ է գնում քօռ քօռնայ, կամ ինչպէս տաճիկն ասում է «ալլահ եօլնայ»...

Փառք Աստուծոյ, գործ չինել— չենք կամենում. քաղաքականութիւնով— չենք պարապում. հասարակական կեանք— չկայ մեզանում. հասարակական հարցերն էլ— նմանապէս. փառաւէր էլ չենք, որ զոհեա, էդ մեզի առիթով ուրիշների յառաջադիմութիւնը նախանձ գգուէր.... Անճարացած, խելքներիս զօռ տուող բաների վերա ենք մտածում...

Մտածում ենք,— որ մեր քաղաքը, գազով լուսաւորենք. ու ջրանցքներ շինենք, մաքուր ջուր խմելու և փողոցները խտակելու համար. Իհարկէ էս մտածմունքը հալարարին չէր վերաբերում... որոնց նահապետական պարզ և խաղաղ կեանքին էգոիստ հնչատսիրութիւնը խիստ անյարմար գըգար...։ «Մարդու սովորական դրութիւնը. յանկարծակի, նոր դրութեան փոխելով, գուք կը վնասէք ուղեղին» ասում է երեւելի գիտնական Հումբոլդ գերմանացին. Հալա-

Բայց եթէ ջրանցքի գործը մասնաւոր ընկերութեան ձեռքը ընկնէր, որ և կը պարտաւորէր բնակիչներին աւելի թանգ վճարել ջրի համար, եթէ տարեկան 75 ֆրանկ վճարելու տեղը, Փարիզի բնակիչը, ստանալով իր ջուրը մասնաւոր ընկերութենից, ստիպված լինէր վճարել 80, 90, 100 ֆրանկ,—միթէ այդ աւելորդ արած ծախսերը նա չէր պակասեցնի իր ուրիշ պիտոյքներից, չէր զրկի իրան այսքան մսից, այսքան գինուց և այլն...

Ջրի գործը այնպիսի մի ձեռնարկութիւն է, որ ջրանցքը շինելու և ջուրը քաղաքի մէջ բաժանելու վրա ահագին ծախսեր անելուց յետոյ, դարձեալ չէ կարելի առաջին հարկաւորութեան մի պիտոյքը շռայլութեան առարկայի պէս թանգ ծախել...

Մենք կարծում ենք, որ պ. Դիւլիւից յայտնած արգելքը քաղաքային վարչութեանը ջրի գործը յանձնելու,—ինքն իրան կը վերջանի եթէ քաղաքային վարչութիւնը մի ներքին քաղաքային փոխառութիւն անէ:

Այս առարկայի մասին դարձեալ կը խօսենք:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԵՐ ԳԻՒՂԱՑՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

Գիւղական ազգաբնակութիւնը կազմում է անտարակոյս մեր ժողովրդի մեծ մասը և մի և նոյն ժամանակ նա ամենից աւելի կարօտ է օգնութեան: Թէ երկրագործութեան և թէ միւս արհեստների մէջ նա գործ է դնում մի և նոյն գործիքները և նախնական սովորութիւնները, որոնք քանի մի դար շարունակ որդւոց որդի աւանդութեամբ հասել են նորան*: Այն բաները, որոնց կատարելու համար Եւրոպացին օգուտ է քաղում բնութեան ուժերից, հայ-մշակը անում է միայն իւր դառն աշխատանքով իւր երեսի արիւն-քրտինքով: Բայց այդ դեռ բաւական չէ. մի բան արդիւնաբերելուց յետոյ հարկաւոր է նորան վաճառել` գիւղացին չունի այնքան կարողութիւն, որ իւր բերքը տանի ուղղակի նորա գործադրութեան կենդրոնը, և եթէ ունենայ էլ, միթէ ձեռնտու կը լինի այդ բանը ամէն մի անհատին առանձնապէս, եթէ աչքի առաջ ունենանք ժամանակը և ճանապարհի ծախսը, որ նա պէտք է դորա համար գործ դնի: Ուրեմն, նորան մնում է կամայ-ակամայ ընդունել միջնորդող վաճառականի պայմանները, որ ունենալով փոքր 'ի շատէ դրամագլուխ, հաւաքում է մի ամբողջ կամ մի քանի գիւղերի բերքերը, և որի համար այդպիսով անզգալի է դառնում ճանապարհի ծախսը: Երևակայեցէք այժմ մի գիւղացու դրութիւնը, որ աշխատանք, փող, ժամանակ գործ դնելուց յետոյ շատ անգամ ստիպուած է լինում իւր բերքի համար այնքան ստանալ, որ հազիւ թէ բաւական է լինում նորան իւր ծախսը ծածկելու, այն միջոցին երբ նա յոյս ունէր դորանով ամբողջ ձմեռը իւր ընտանիքը կերակրել:

Բայց դորան էլ երանի է տալիս գիւղացին իւր այնպէս անուանեալ անյաջող տարիքում, երբ կամ կարկուտը կամ հեղեղը կամ եղեամն (иней) և կամ այլ պատահարներ անակնկալ հարուած են տալիս նորա տնտեսական դրութեանը, այնպիսի հարուած, որից ուղղուելու համար շարունակ քանի մի յաջող տարիք են հարկաւոր նորա համար: Ի՞նչ է լինում նորա վիճակը այդպիսի դէպքերում: Նա կամ ստիպուած է լինում իւր երեխէքի ձեռքը բռնած մուրացկանութիւն անել և կամ դիմել մի որ և իցէ վաշխառուի, յուսալով վերականգնել նորա օգնութեամբ իւր կորած բաղդը: Բայց հազիւ թէ վերջինս աւելի լաւ է լինում, քան թէ առաջինը. գիւղային բոլոր ընտանիքով դառնում է փոխատիրոջ ստրուկը, ստրկութիւնը թէպէտ վերացած է օրէնքով, բայց նորան յառաջ է բերում կարիքը: Անճարացած ստիպուած է լինում նա ընդունել փողը մեծ տոկոսներով, առաջուց (յայտնի բան է կէս գնով) վաճառել յաջորդ տարուայ բերքը, ամէն անգամ վիզը ծռել վաշխառուի առջև և ամէն բանում, որ նորան է վերաբերում, կատարեալ հպատակութիւն ցոյց տալ նորան: Այդ տեղից ծնվում է նորա մէջ այն հակումը, որ համարեա ընդհանուր սեփականութիւն է այդ ամբողջ դասի համար, այն է միշտ վիզը թեքել և ստորանալ հարուստի առջև *): Այլապէս վարուելու հնար չ'ունի նա: Հազիւ են պատահում այնպիսի երջանիկ բացառութիւններ, որոնք կարողանային այդպիսի ծանր տոկոսների ու պայմանների մէջ դարձեալ ոտքի կանգնել. սովորաբար նոքա աւելի և աւելի խրվում են պարտքի մէջ և վերջապէս հասնում են այն հետևանքին, որ մի օր խլում են նորա մի կտոր հողն էլ, տունն էլ, գոյքն էլ, հողագործական գործիքներն էլ և նա դարձեալ ստիպուած է լինում դռնէ դուռն ընկնել ողորմութիւն խնդրելու:

Այսքան ժամանակ մենք նայեցինք գիւղացու վրայ իբրև արդիւնաբերողի վրայ: Պակաս վատթար չէ նորա դրութիւնը, եթէ առնենք նորան իբրև գործադրող կամ սպառող: Դժուարին է, նորա կեանքը այնքան խեղճ և սահմանափակ է, որ առաջին հայեցուածքից կարելի է զարմանալ, թէ ինչ առանձին հաշիւ կարող է լինել այդտեղ: Աղքատիկ, խոնաւ, շատ անգամ գետնափոր խրճիթ, հին պատառոտած շորեր և ըստ մեծի մասին բանջարեղէնից կամ ցամաք հացից բաղկացած կերակուր,—ահա նորա բոլոր ապրուստը, էլ ինչ հաշիւ կարող է լինել այդտեղ: Բայց թող ներուի մեզ ասել, որ այդ աղքատիկ ապրուստն էլ գիւղացուն համեմատաբար աւելի թանկ է նստում, քան թէ հարուստին իւր ճոխ ու շռայլ կեանքը: Գիւղացին չունի դրամագլուխ, որ իւր անհրաժեշտ պիտոյքը մեծ քանակութեամբ, կամ ինչպէս ասում են „լոմայ“ առնի իւր անգամ. նա չի կարող առնել առաջին կամ երկրորդ ձեռքերից, որովհետև այդ էլ կարելի է միայն մեծ քաղաքներում, և դորա համար հարկաւոր է նորան ճանապարհորդութիւն անել, մանաւանդ որ քաղաքի վաճառականները, որոնք, եթէ կարելի է ասել, հոտով ճանաչում են օտարականներին, իւրեանց բոլոր ջանքը գործ են դնում նորան խաբելու, այսինքն վատ ապրանք տալու և թանկ վաճառելու, համարելով այդ թէ ճարտարութիւն և թէ օգուտ իւրեանց գրպանի համար: Ուրեմն գիւղացին ստիպուած է դիմել թափառող մանրավաճառներին (չարչի), որոնք իրանք էլ կտոր կտոր առնելով կամենում են թէ ապրանքի գինն ու ճանապարհի ծախսը հանել և թէ շահ ստանալ, ուստի և երբեմն հանգամանքներին նայելով, մինին տասն գին են պահանջում:

Այս պատկերը, որ ինքն ըստ ինքեան շատ անմխիթար է, հետզհետէ աւելի վատթարանալու է, որովհետև մի յայտնի, նկատուած իրողութիւն է, որ առաջին հարկաւորութեան իրերը օր ըստ օրէ աւելի թանկանում են:

Ի՞նչ է սորա հետևանքը: Ժողովրդի աւ[ելի] մեծ և աշխատող մասը ապրում է շատ նե[ղ] ու ճնշուած դրութեան մէջ և հազիւ կարմիր օր տեսնում իւր կեանքի մէջ. ն[ա] ապրում է միայն ֆիզիքապէս, զուրկ մնալո[վ] բոլորովին մտաւոր կեանքից. շատերը, թո[ղ]նելով ընտանիք, տուն ու տեղ, հեռանում [են] դէպ 'ի հեռաւոր մեծ քաղաքներ և օրա-մշ[ա]կութեամբ կամ բեռնակրութեամբ պարապ[ե]լով վերջացնում են այնտեղ իւրեանց կեանքը. վերջապէս, որ աւելի ցաւալին է, գիւղացի[ն] աշխատում է ամէն միջոց գործ դնել, որ մի քանի շահի փող հաւաքի և իսկոյն վաճառականութիւն սկսի դորանով: Վերջինս մենք անուանում ենք աւելի ցաւալի, որովհետև մի ազգ, որ ամբողջապէս բաղկացած է վաճառականներից, չ'ունի հարազատ կենդանական ոյժ իւր մէջ. նա կազմում է միայ[ն] մի միջնորդ դաս, որի գոյութիւնը անհաւ[ա]նականալի է առանց արդիւնաբերող և գոր[]ծադրող դասերի գոյութեան. սոցա փոխադարձ յարաբերութիւնը կազմում է նորա միա[կ] կենսական միջոցը, որ իսկոյն կը կտրուի, երբ դոցանից մինը չը լինի:

Այս անգամ բաւականանում ենք միայն նկարագրելով գիւղացու անմխիթար դրութիւնը, օգուտ քաղելով գլխաւորապէս „Մշակի“ գաւառական թղթակցութիւններից և ներքին տեսութեան քանի մի յօդուածներից: Յաջորդ համարներում կ'աշխատենք ցոյց տալ, թէ ինչ հնարներով կարելի է օգնել նորան:

Ն. Լ.

*) Մեր արօրը շատ փոքր զանազանութիւն ունի այն արօրից, որ նկարագրում է Հռօմայեցի պատմաբան Պլինոսը, իսկ նա ապրում էր Քրիստոսի ծննդից առաջ.

*) Ես տեսել եմ շատ գիւղացիք, որոնք քաղաք գալով, սովորութիւն ունէին գլխարկը վեր առնել և գլուխ տալ ամէն մի փառաւոր հագնուած մարդու, ծանօթ թէ անծանօթ. Երբ ես մինին հարցրեցի պատճառը, նա պատասխանեց. „Աղա մարդ է, ինչ վնաս կայ, խոնջալիս քարը հօ չի վեր ընկնի“.

ՆԱՄԱԿ ՕԴԷՍԱՅԻՑ *)

Շվարէնի և Մօրի ընկերութեան մէջ, վերջինը արդէն չը կայ, իսկ առաջինը մասնակցում է ընկերութեան մէջ լոկ անունով միայն. Բայց առհասարակ ասում են, որ նրանք ոչինչ դրամագլուխ չունեին. Ոչ մի կապալառու չէ համաձայնում նըրանցից աշխատանք վերցնել, երկիւղ քաշելով վարձատրութեան անճշտութիւնից.

Նրանք պարտաւորվեցան 2 տարվայ ընթացքում մեր քաղաքում ջրանցք գլուխ բերելու, բայց ահա երկրորդ տարին վերջանալու վրա է արդէն, և հազիւ աշխատանքի մի տասերորդ մասը շինված է. Կօնտրակտի զօրութեամբ պայմանաժամի յետաձգումն 6 ամսով տրվում է, բայց 49 տարվայ կօնցէսսիայից 6 տարին հանվում է. իսկ այնուհետև ջրանցքը, թէև չը վերջացած, քաղաքի սեփականութիւն է դառնում և կօնցէսսիան ոչնչանում է (սակայն 4 ամիս ժամանակ տրվում է շինած ջրանցքի մասերը կրկին հաւաքելու).

*) Քաղուած մասնաւոր նամակից Թիֆլիզի ջրանցքի և Շվարէն և Մօրի ընկերութեան առիթով.

բարի խաւար քուչէքը լուսաւորելով նրա բնակիչներին մաքուր ջուր խմցնելով, և առողջապահական կանոնները պահպանել տալով—ամենասարսափելի հետևանքներ կառաջանայ, ասում եմ—ես անգէտ հայ-ֆիլիէտօնիստս. . . Առաջին` լուսաւորուած փողոցներում, գողութիւն քիչ կը լինի. երկրորդ` առողջ պայմաններով ապրելը, մեռելների թիւը կը պակասցնի. (յանձամ ողբամ ձեզ` հայոց հոգևորականներ և մզզսիք...) և երրորդ` խելքահիւանդների թիւը կաւելանայ, ինչպէս որ ասում է Համբօլդը... Իս վերջինը (հալաբարի գժերի աճելը և բազմանալը...) ամենատխուր մտածողութիւններ է զարթեցնում իմ խելապատակի մէջ. Ես կասկածում եմ, որ էդպիսի պատահարից` Նաֆթլուխի Դեղին-ճեմրանի (!!!) ուսանողաց թիւը այնքան շատանայ, որ էդ տարօրինակ ճեմարանի մարդասէր վերակացուաց (պարոնայք ֆէլդշերաց և ծառայից) ողորմած բազուկները դադրեն, ամբողջ օրը հէնց մի գլուխ շատ մտրակելուց... Իհարկէ, թէև էդ գըթասիրտ ֆէլդշէրների (!!) առողջ բազուկների յօգնիլը, ամենամեծ քամբախտութիւն է մեր հասարակութեան համար, (!) բայց հաստատ համոզուած եմ, որ դրանց ծանր պաշտօնի էդ դառնութիւնը` միշտ և ամենայն ժամանակ, հիւանդի տէրերը կարող են քաղցրացնել մի գլուխ շաքարով... Ես միայն մի բանից եմ վախենում, թէ տէրը մի արասցէ. եթէ գազի և ջրանցքների հարցով զբաղուած «Անանուն ընկերութեան» անդամներից մէկն ու մէկը փախչի էդ ճեմարանի մէջը մտնելու... այն ժամանակ, ի սուգ և ի տրխրութիւն մեր հասարակութեան (!)—այլ ես տեղ չը լինի դրանց համար. . .

♂

Անպատճառ չի լինի, քանի որ մնգանում, մեր այսպէս անուանուած princes de la bourse հերոսների տուած համակրութիւնը` այդպիսի հասարակական դէպքերում, հազիւ թէ համեմատուի ատօմի 1/10 մասի հետ. Չը գիտեմ, դուք ինչ կարծիք ունէք դրանց մասին, միայն շատ լաւ իմանում եմ, որ եթէ ձեզ պատմեմ թէ ինչ ընթացք տուին բուն քաղաքի (հավլաբարը քաղաքի մաս չէ, նա Թիֆլիզի խորթ որդին է...) զանազան մասերը գազով լուսաւորելու և ջրանցքներ շինելու հարցին, իսկոյն կը հարցնէք ինձ,—յետոյ. Բանն էլ էդ յետոյն է պարոններ. . .

****

Ամէնից առաջ ասինք «արի կրակի պէս ոգևորուինք»—ու իհարկէ, ոգևորուեցանք. Յետոյ էլ ասինք «մի մասնաժողով կազմենք»—որը իսկոյն կազմեցինք. Դատեցինք, հաշուեցինք, չափեցինք, ձևեցինք, վիճեցինք, համաձայնեցինք, հաշտուեցինք, էլի հակառակեցինք. մինչև որ, հազիւ թէ` էդքան կռկռալուց յետոյ—մի մուկ անգամ չը ծընեցինք. . . Թէև, (պէտք է խոստովանած. . .) որ մեր փոխարէն «Անանուն ընկերութիւնից» հետևեալ renomée-ն ժառանգեցինք. «խաղաղութիւնը, լուսաւորութիւնը, մաքուր ջուր խմելը, թէև շատ լաւ բաներ են, բայց որովհետև փողը ես առաւել պատուականագոյն է քան զամենայն առողջապահական միջոցները. և որովհետև առանց փողի, առանց զոհաբերութեան (ընդ ամենայն ծաղս աշխարհի որ հարցնէք. . .) էդպիսի բաները իրագործելի չեն, վասնորոյ, լաւն էն կը լինի. եթէ էդ բոլոր մտքերը` ծալենք—դրաղ դնենք, ձեռներս կըտրենք,—տաղ անենք, մինչև որ, էդպիսի երևոյթները հասած խուրմի պէս` ինքը մեր բերանը ընկնի. իսկ առ ժամ

Էշ չը սատկես
գարունը գըգայ
հօնջա կուտես

ասելով` մէկ մէկու non possumus պատասխանենք. . .

♂

Մեր հասարակութեան non possumus`ը. Բայց գիտէք արդեօք, թէ` ինչ բան է. Շոր չէ—որ հագնէք. Գօտիկ չէ,—որ հեդ անէք. Շապիկ չէ—որ փոխէք. Կօշիկ չէ—որ մաշէք.

Մեր non possumus-ը նմանում է հիւանդ չարաճճի երեխի կապրիզին. Խնձոր գուզես,—չէ. Տանձ գուզես.—չէ. Մեղր գուզես.—չէ. Շաքար գուզես.—չէ.

—Բաս ինչ գուզես.

—Ես ուզում եմ մնքայ. . .

****

Այս պարոններ մենք շատ վատ ենք տընքում. . . . . . .

Գիտէք թէ` ինձ նման մեն քանի անխելք մարդիք միացած խելքն էլ հաց ու պանրի հետ ուտէին, ու մեր հասարակութիւնը` ինչպէս մի հիւանդ երեխի. խնձորի տեղ—ուսում, տանձի տեղ—թատրոն, մեղրի տեղ—գիւղական տնտեսութիւն, շաքարի տեղ—ընթերցարան, անհատի իրաւունք. ապահովական ընկերութիւն, օրինաւոր վաճառականութիւն, ճիշդ հաշուատեսութիւն. ժողովրդական գրեանք, և այլ էսպիսի հիւանդի դրութեանը յարմար բաներ առաջարկէին. Խելքս չի կըտրում` թէ հասարակութիւնը դրա համար մեր ճակատը համբուրէր . . .

Երդվում եմ ձեզ պարոններ էս գիշերուայ իմ ֆէլիէտօնական դազգահովս, կարգով սարգովս, գրչովս ու թանաքովս, երկու հատ սաղ, բայց մի հատ կոտրած աթոռովս, չորս օր շարունակ փայտից խռոված վառարանովս, ճեղքած հալիլովս. իմ սաղ օրը ոչինչ չը կերած կատուովս, մեն քանի գրքերովս, իմ չարքաշ դրութիւնովս, վերջապէս երեք ամսուայ վարձը դեռ չը վճարած սենեակովս. պ. Ծատուրեանցի մաղազինից առած պատուական լամպովս, և նրա մէջը դրնուած պ. Միրզոյեանցի ծախած անպիտան նաֆթովը, որ հասարակութիւնը — այս կը պատասխանի, ամէն մի ցաւակցութեամբ յայտնած առաջարկութիւններին «ինչ էք կամենում մեզանից. Կացէք ձեր գրականական շրջանում, և մեք խառնվի մեր գործերում. Դուք միտք էք փնտռում—մենք փող. Ձեզ համար երկար գովասանական յօդուածներ, կրիտիկական հայացքներ, գիտնականների յարգանքը. իսկ մեզ,—եղ ու փլաւ. Դուք հարբեցէք ազնիւ ձգտողութիւններով և նըպատակներով. իսկ մենք, ձեր էդ բոլոր առաջարկութիւնների վերա,—կը գնենք մեր veto-ն, կը մնանք մեր statu quo ի մէջ, և կարդարացնենք մեզ non possumus պատասխանով. Ի սէր Աստուծոյ, չը նախանձէք մէկ մէկու. Մենք կուտենք, կը խմենք, կը կալենք. իսկ վերջ ի վերջոյ կուշտ և տաք կը մնանք. իսկ դուք—գրեցէք, հիւ-

Գնէստր դեսի մօտ **) գլխաւոր աշխատութիւնները դանդաղենցնում, բայց քաղաքում սկսել են խողովակներ դարսել, և այն էլ փոքրացնելով խողովակների դիամէտրը ի վնաս ջրի հասանքին, ուստի և ջրանցքի երկարատեւութեանը,—բայց նրա համար միայն, որ սկզբնական ծախսերը փոքր լինեն,—այդպէս են անում բոլոր կօնցէսսիա վերցնողները։ Իսկ երկու բաքերը՝ մէկը քաղաքում, միւսը Գնէստրի մօտ և մեքենաների համար շինութիւնը սկսած չեն դեռ ևս։ Երևում է որ շինում են ոչ թէ ամենահարկաւորը, այլ այն, որ աւելի հասարակութեան աչքերին է ընկնում։

Իսկ առ այժմ մենք վատ ջրի համար աւելի թանգ ենք վճարում, քան թէ շատ տեղերում լաւ գինու համար։

Ինչ որ վերաբերում է Թիֆլիսի ջրանցքին, կարծեմ, որ աւելի ապահով կը լինէր յանձնել նրան մի ուրիշ ընկերութեան, որ աւելի երաշխաւորութիւն կը ներկայացնէ և լրան յայտնած լինէր մի բանով։

Սակայն ես խորհուրդ կը տայի բոլորովին չը յանձնել ձեր ջրանցքը կօնցէսսիայով, այլ թող քաղաքը ինքն վերցնի իր հաշւով և գտնի մի անձին որ ձեռնարկութիւնը յանձն առնէ գլուխ բերել յայտնի գումարով, մշակված պրօէկտի հիման վրա։

Այդ տնտեսական սկիզբը այժմ ճանաչված է ամբողջ Եւրօպայում, այնպէս որ քաղաքներից շատերը յայտնի գումարով կրկին յետ են առնում իրանց ջրանցքի կօնցէսսիան։

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մենք լսում ենք, որ փետրվարի 22-ին արվեստագործական ուսումնարանին վերաբերեալ կանօնադրութիւնը վերաքննելու համար քաղաքային վարչութենից ընտրած մասնաժողովը ունեցել է իր առաջին նիստը։ Վերջապէս….։ Ասում են, թէ տեխնիկային ընկերութեան ծրագիրը միանգամայն փոխվելու է։

Մենք յիշեցնում ենք մեր ընթերցողին «Մշակ» լրագրի 6-որդ համարի առաջնորդող յօդվածը. և առա հետևեալ հարցն ենք առաջարկում՝ միթէ յիշեալ մասնաժողովը նոյնպէս գաղտնի կը պահէ տեխնիկային ընկերութեան պրօէկտը և իր նստերին չի հրաւիրի տեղային ռուս, հայոց և վրաց լրագրութեան ներկայացուցիչներին, կամ չի տայ մեզ պրօէկտի պատճէնը, որ մենք ծանօթացնենք նրա հետ հասարակական կարծիքը…

***

Ալէքսանդրապօլից գրում են մեզ, որ փետրվարի 15-ին տեղոյս Մայր եկեղեցում կատարվեցաւ վարդանանց նահատակութեան տօնը, որին կից իշխան Պահլաւուն Արղութեանցի և չուչեցի Պօղոս Գասպարեան Ալէքսանդրեանցի հո-

**) Այդ տեղից և պէտք է անցկացնեն ջուրը քաղաքի մէջ։

Խմբ.

գեղանդլուր տօնուեց։ Մի և նոյն օրը երեկոյեան տեղիս երիտասարդների խումբը յաջողութեամբ ներկայացրեց ազնուականաց ժողովարանում «Սանասար և Սանդուխտ» ողբերգութիւն բարեգործական նպատակով, որ լսածիս նայելով՝ մօտ 250 մանէթ է ժողովել։ Տիկին Զարուհի Գուլումեանցն մեծ և խոր տպաւորութիւն ունեցաւ հանդիսականների վրա Սանդուխտի դերի մէջ։ Պ. Գաւառապետը ոչ թէ միայն թոյլ տուեց ներկայացումն, այլ և 10 ռուբլի ընծայեց յօգուտ բեմին։

***

Մեզ գրում են Ալէքսանդրապօլից որ պ. Բէգ-Նազարեանցը տեղիս թեմական դպրոցի կանօնադրութիւնը մշակելուց յետոյ, այժմ ներկայացրել է Հոգաբարձութեանը, որ ուսումնական յանձնաժողովի քննութեան ենթարկվի։ Յոյս կայ, որ շուտով կաւարտվի վեհափառին ի հաստատութիւն։

***

Ընթերցողը յիշում է, որ դօկտօր Գրիգոր Արծրունուց ներկայացվեցաւ գիւղատնտեսական ընկերութեանը մի պրօէկտ հայ-վրաց գիւղական լրագրի։ Այժմ ընկերութեան խորհուրդը, ասում են ցաւելով յայտնել է, որ դրամական միջոցների պակասութեան պատճառով անկարող է իրագործել պ. Գրիգոր Արծրունու առաջարկութիւնը, բայց ըստ սկզբին համակրում է այդ գաղափարին։ Մի և նոյն ժամանակ լսում ենք որ, վրաց գիւղական լրագիրը զրկվեցաւ օժանդակութենից և ընկերութիւնը հիմնում է իր սեփական գիւղատնտեսական լրագիր,—բայց միայն վրաց լեզվով…։ Իսկ հայոց լեզվով, սիրելի ընթերցող, մնում է «Մշակի» խմբագրութեանը կարելին չափ լրացնել, մինչև որ մանաւոր այժմով կը հիմնվի մի հայոց գիւղատնտեսական թերթ։

***

Վրաց «Դրօէբա» լրագիրը հաղորդում է, որ անցեալ տարվայ երաշտութեան պատճառով Սղղնախում այժմ սաստիկ սով է։ Կամենում են գժբաղդների համար ստորագրութիւն բանալ։

***

Ուրախ ենք, որ առիթ ունենք յայտնելու, թէ պ. Շահնիրզեանը, որի մանկավարժական յօդուածը ծանօթ է „Մշակի" ընթերցողներին, նշանակվեցաւ վարժապետ Ներսիսեան դպրոցի պատրաստական դասատան մէջ։

***

Փետրվարի 25-ին, կիրակի օրը գումարվեցաւ Թիֆլիսի փոխադարձ կրէդիտի ընկերութեան տարեկան ընդհանուր ժողովը։—Մանրամասները ուրիշ անգամ։

***

Մեզ գրում են Շամախուց՝ փետրվարի 10-ին Շամախու շրջակայքում սաստիկ ձիւնախառն հողմից մի մարդ և երկու կին իրանց երեք կովերով և երեք եզներով սառել են։

***

Փետրվարի 14 և 16 Շամախու ռուս ծառայողները ներկայացրին Գօգոլի «Ամուսնութիւն» (Женитьба), «Փափկասուն սրտի ձախորդութիւն» (Бѣда отъ нѣжнаго сердца) կօմէդիաներ և քանի մի վօդէվիլներ։—Ցանկալի կը լինէր որ և հայերը հետևէին այդ գովելի օրինակին և իրանց լեզվով ներկայացնէին։

***

Մեր լրագրին գրում է Բաղուից պ. Աւագ Գէկիգորեանցը՝

Մարդասիրական ընկերութեան խորհրդի նախագահի և անդամոց յունվարի 25-ին եղած ընտրութիւնը հաստատապէս չեղաւ։ Այս առթիւ խորհուրդ կազմվեցաւ, որ լինի փետրվար ամսի 11-ին։ Այդ օրը հաւաքվել էին Մարդասիրական ընկերութեան ուսումնարանի դահլիճը թէ հիմնադիր, թէ անփոխելի և թէ տարեկան անդամներից ընդ ամենը 45 հոգի, հաշուատեսութիւն արին և շնորհակալութիւն յայտնեցին նախագահին և անդամներին, որոնք երեք տարվայ ընթացքում աշխատել են այդ գործի մէջ՝ կառուցանելով ուսումնարաններ տղաների և օրիորդների, տպարանք և մատենադարանք և հոգացին անդամների թիւը շատացնելու մասին։ Հաշուատեսութենից յետոյ ձայնախօսութիւն արին նոյն ընկերութեան ատենադպիր և անդամ Սէրգէյ Վարշամեանցը և Յովհաննէս Միրզաբէգեանցը։ Ընտրվեցաւ նախագահ խորհրդոյ՝ Պաւել Շամիլիչ Մելիք-Բեգլարեանց (որ և է նախագահ բէգական կօմիտէի), անդամք՝ Ն. Կրասիլնիկեանց, Գրիգոր Թումանեանց, Յակովբ Ասրէեանց, Խաչատուր Քանանեանց, Սէրգէյ Վարշամեանց, Գրիգոր Գիլաւբեանց, Գրիգոր Այվազեանց և Ալաքել Ծատուրեանց։ Ցանկանում ենք և սոցա յառաջ տանել աջողութեամբ ընկերութեան գործերը։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԻՍՊԱՆԻԱ

Կրկին հին պատմութիւնն է սկսվում, կրկին քաղաքական բեմի վրա առաջին դեր խաղացող հանդիսանում է Իսպանիան. կրկին զրկվում է գահից և արտաքսվում է թագաւորը ու հրատարակվում է հանրապետութիւնը,—բայց արդեօք երկա՞ր ժամանակով: Միշտ ամենքից մոռացած, Իսպանիան այս րօպէիս ներկայացնում է ամենահետաքրքիր օրվայ խնդիրը, ամենը նրանով են պարապած,—բայց գուցէ անցաւոր հետաքրքրութեան վերջը այն կը լինի, որ քանի մի ժամանակից յետոյ, դարձեալ կը մոռանան անգամ նրա գոյութեան մասին:

Այդպէս է այդ երկրի վիճակը, կարծես նա երբէք չը պիտի ազատվի այդ կախարդական շրջանակից, որի մէջ նա ինքն իրան գերի է բանել՝ յեղափոխութիւնը յաջորդանում է մի հակա—յեղափոխութիւն, փոխվում են մինիստրութիւնները, տէրութիւնները բռնում են նախընթաց տէրութիւնների տեղը, որ երբ իրանց հերթը անցնէ, դարձեալ իջնեն ասպարիզից ու հետևեալին տեղ տան…

1868 թուին աքսորվեցաւ Իզաբելլա թագուհին: Կազմվեցաւ մի ժամանակաւոր տէրութիւն, գումարվեցաւ Ազգային ժողովը (կօրտէսներ), սկսվեցան անվերջանալի վիճաբանութիւններ թէ ինչ քաղաքական ձև պիտի ընդունի պետութիւնը՝ հանրապետական կամ միապետական, և եթէ միապետական լինի, ո՞վ հրաւիրել թագաւորութիւն անել: Ցանկացողներ շատ կային և իւրաքանչիւրը իր կուսակիցներ ունէր: Ֆրանսիան և Պրուսիան մինչև անգամ նրանցից մէկի համար կռուեցան, կամ գոնէ սկզբում ձևացնում էին, որ նա էր պատերազմի առիթ տուողը:

Երկու տարվայ ընթացքում Կօրտէսները մտածում էին այդ հարցի վրա և վերջապէս վճռեցին՝ հրաւիրել Իսպանիայի գահը Իտալիայի Վիկտոր-Էմմանուէլ թագաւորի որդուն Ամէդէյին: Դեկտեմբերի 30-ին 1870 թ. Ամէդէյ ոտքը կոխեց Իսպանիայի հողի վրա,—և դարձաւ Իսպանիայի թագաւոր: Բայց նրա առաջին քայլերը այդ նոր ասպարիզում, հանդիպեցան անյաղթելի արգելքներին: Նրա դէմ էր կաթօլիկ-մօլեռանդ հոգևորականութիւնը, չը կարողանալով նրան ներել, որ նա Իտալիայի թագաւորի որդին է, այն մարդու, որ զրկեց պապին աշխարհական իշխանութիւնից, բոլոր երկիրներից և վերջը սեփականացրեց իրան Հռոմ քաղաքը և սուրբ հօրը գերի բռնեց Վատիկան պալատի մէջ: Նրա դէմ էին այն ամենքը, որք իրանց վիրաւորված էին համարում, տեսնելով գահի վրա ոչ թէ մի իսպանացու այլ մի օտարազգիին, մի իտալացուն,—կարծես թէ Իսպանիան մի և նոյն գլուխը մէջ չէր լինի. եթէ գահի վրա մի իսպանացի լինէր, կարծես թէ Ֆրանսիացիք շատ բաղդաւոր էին, որ Նապօլէօնը Ֆրանսիացի էր: Նրա դէմ էին հանրապետականները, որք նրան չէին կամենում ոչ իտալացի լինելու, կամ իսպանացի չը լինելու պատճառով, այլ նրա համար միայն, որ նա թագաւոր էր,—„Մեզ ոչ մի թագաւոր հարկաւոր չէ," ասում էին նոքա: Նրա դէմ էին այն ամենքը, որք իրանց կանդիդատներ ունէին: Մինչև որ աստիճան զարգացած էին զանազան կուսակցութիւնները, նրանից է երևում, որ նրանց թիւր հասնում էր 15-ի, իսկ ո՞ր աստիճանի զօրեղ էր նրանց ընդդիմադրութիւնը թագաւորի վերաբերութեամբ,—երևում է հետևեալ դէպքից՝ նարերում թագուհին երեխայ է բերել, բայց աչաղին դժուարութիւնով կարողացան

ցէք, ծափահարեցէք, ու շուացրէք մէկ մէկու. բայց վերջը՝ աղքատ մնացէք…

♂

Աղքատ կը մնայինք, եթէ այժմեան տեղական պարբերական թերթերը չը հարստացնէին մեզ—իրանց ընդհանուր նպատակից չեղված նիւթերովը։

Վրաց Օրագրութեան մասին բան չեմ ասի, որովհետև, ոչ նրանց այբ-ժէ-ճէ-ռան գիտեմ, ոչ բեն-ինի-մեն-սիմը։ Բոլոր իմացածս միայն էն է, որ ամէն մի դէպքում, երբ իմ սիրական ազգի վերաբերութեամբ յօդուածներ են տպում, պէտք է խոստովանած. որ էդ գրուածներից, հայութեան քթի համար անախորժ հոտ չէ փչում…։ Իսկ ինչ որ վերաբերում է ռուս պարբերական թերթերին, օ՜օ՜… ես սիրահարուած եմ դրանց բազմակողմանի և հարուստ—յառաջադիմութիւնների վերայ…։ Քու դուշմանը, ինչ կը լինէր մեր հասարակութեան հալը, եթէ էդ թերթերը, իրանց էջերը չը լցնէին—ծախուող տների, վարձու տալու հիւրանոցների, մաղազիների, հաւանի ցիգարների, գիպլօմաւոր ձիաների (дошадь получившая хорошій атестатъ) տանից փախած, կամ տիրոջը կորցրած պուդէլների, (արիստօկրատ շների) տեղական դմակների, աջերին գետին փռող ստորագական հրացանների, իրանց երկրում սափրիչութիւն, իսկ մեր երկրում մանկավարժութեամբ պարապող ֆրանսիացիների, demi-monde-ի գերդաստանում զարգացած գուվերնանտկաների, տանը տեղից դուրս արած, բայց էլի նոր տեղ պտրուող խմբէլ ծառայից—յայտարարութիւններ…

Կան և ուրիշ տեսակ յայտարարութիւններ, որք են՝ Գիչերօթիկ դպրոցների,—որտեղ ոչ ոք բան չէ սովորում, բժշկատան (լէչէբնիցա առւածի)—ուր շատ քիչն են առողջանում, ռուսաց թատրոնի,—որտեղ չեն ման գալի. փոխատու ընկերութեան,—որ ամենքի համար չէ մերձենալի…

♂

—Էլ ուրիշ բան կայ թէ չէ։

—Կայ, ինչպէս չէ։ Միայն մէկ հարցի վերաբերութեամբ «քառասուն հատ առաջնորդող յօդուած գրվեցաւ» երևի այն նպատակաւ, որ հասարակութիւնը, քառասուն հատ եգիպտոսեան բուրգեր կանգնացնի ի փառս և ի պարծանս յիշեալ լրագրի renomeé-ին…։ Նորերումս լսեցի, թէ էդ բուրգերի համար, ստորագրութիւն է բաց եղել „Голосъ" լրագրի խմբագրատնում, իսկ շինուածքի պարագայքն էլ (մասալէքը) մեր քաղաքի մէջը յարմար և վայելուչ տեղ չը լինելու պատճառաւ, պէտք է հաւաքուի—Բուխարիայի անապատում…

♂

—Իսկ հայ օրագրութիւնը…

—Հայ օրագրութեան մասին բան չեմ ասի։ Նա „դեռ չէ մտել աւաղան, որ ձեռքին բանել տանք զուռնան" թէև, ճշմարիտը ասած, զուռնանի կարօտութիւն ունի։ Բան է, եթէ ռուսահայոց գրականութիւնը, չափազանց հարստանալ կենդանի հարցերի չափազանց աղքատութեամբ, էգլիսի հարկաւոր ցնգրերում, աղքատի պէս թող գաւաղանը ձեռքին դանէ դուռը ման գայ, ու մուրացկանութիւն անէ….

Թող հետևի Պօլսու, մեր հայ եղբարց օրինակին։ Նրանք ի սկզբանէ անտի հէնց մի գլուխ մուրացկանութիւն են անում։ Բայց հէնեց, ի հարկէ, մեզնից ոչինչ չէին խնդրի, որովհետև մենք ոչինչ չունենք տալու։ Կարծիք չը կայ, որ—Եւրօպացիներից։ Էֆէնդի Այրին՝ դուր եկաւ Դիւման,—խելօքն թարգմանեց. Էֆէնդի Բենին էլ Հիւգօն—խելօքն հրատարակեց։ Մի ուրիշ Էֆէնդու էլ Թիերի ճառերը—ամբողջապէս տպեց… Մի բան միայն դուր չեկաւ այրից սկսած, մինչև այբ-ծա-աստուած, ինի-մեն-իմ—էֆէնդիներին, որ հայութեան պահանջմունքին յարմար, ինքնուրոյն, մտաւոր արդիւնաբերութեանը ձեռնամուխ չեղան։ Երևի այն պատճառաւ, որ ձեռները չը հասաւ….։ Շատ բարի։ Գոնէ թարգմանութիւնների մէջ թող ընտրութիւն անեն։ Փառք տուծու՝ մէկ մէկու յետևից հրատարակուող բազմաթիւ հատորներով գրեանքը հաստատում են, թէ՝—Պօլսու մեր հայ եղբարց ընթերցասիրութեան ասպարէզը, շատ մեծ է, կարող է շատ բան մարսել, շատ բան տանել։ Որքան էլ որ կամենային մեզ յուսահատեցնել խաւարասէրները, այնուամենայնիւ, հոգով, սրտով, գլխով և ուղեղով համոզուած եմ, որ ընդհանուր քաղաքակրթեալ ազգերի զարգացման կայծերը արդէն երևում են մեր կեանքի մէջ։ Դա միայն ժամանակի հարց է դառել, որ գիտութեան այդ կայծերից բոց առաջանայ….։ Մենք յուսով ենք, որ առաջին հրդեհը Պօլսոյ հայերը կը գցեն…։ (Նրանք հրդեհների տէրք են. . .)

Մի բանից միայն վախենում եմ, որ Ալէքսանդր Դիւմաի, և դրա նման հեղինակների քամիքը հանդ-գրնեն գիտութեան այդ կայծերը…։ Էդպիսի գրեանքը որոնք տպվում են, դրանք ունեն միայն ճաշակի արժանաւորութիւն, իսկ հայութեան պահանջմունքները յագեցնել չեն կարող….։ Աֆիոնը խմելուց յետոյ, երբ մարդու ջիղերը բոլորովին թուլանում է…, էդ հեղինակների գրեանքը պէտք գգայ,—խօսք չը կայ (!!!) Pour passer le temps առա գերապատիւ Դիւմաի հարիւրաւոր հեղինակութիւնների ամբողջ կրկնակն. թէև պէտք է խոստովանած, որ էդ գրքերում, ինչ ասես մէջը կայ. հրեշտակ, սատանայ դժոխք, կայծակ, արիւն և այլ էդպիսի բաներ…։ Երբ որ բանը մարսելուն է ընկել,—թող մարսենք բան չկայ։ Երբ որ պէտք է պասերս կտրենք, թող թանէ սպաս չուտենք, որ գիտութեան քաղցածութենից մեռնող հայերիս ունենք կարողանայ դառնալ։ Իսկ pour passer le temps (ժամանակ անցկացնելու համար) իմ մեծապատիւ էֆէնդիք, կամ ձեր հաշակուած բազանիքները գնացէք—հաշակուած մեղքերդ (եթէ ունէք միայն…) խոստովանելու համար. կամ Բօսֆօրի գեղեցկութեամբը սիրահարվեցէք,—մէկ մէկու տեսնելու փոխարէն. կամ ձեր հիւանդանոցի մեռելներին թաղեցէք,—բան չունենալու ազգաւ. և կամ եթէ էդքան բաները հերիք չէ, էլի Բ. Դրան, ամէն մի կարգադրութիւնը, ամէն մի վէզիրի ու սուլթան փաշայի խնամութիւնը գովեցէք. որից պարզ կերևայ (!!) թէ՝—Տաճկաստանը, աշխարհիս մէջ ամենից զարգացած և քաղաքակրթեալ տէրութիւնն է….

Չաքուճ.